

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
TamPub – The Institutional Repository of University of Tampere

 Publisher's version

The permanent address of the publication is
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201406031557>

Author(s):	Ihonen, Markku
Title:	Arktisen hysterian äärellä
Main work:	Laulujen lumossa : kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden seireenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999
Editor(s):	Hosiaislouma, Yrjö
Year:	1999
Pages:	215-236
ISBN:	951-44-5591-6
Publisher:	Tampere University Press
Discipline:	Literature studies
Item Type:	Article in Compiled Work
Language:	fi
URN:	URN:NBN:fi:uta-201406031557

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

Arktisen hysterian äärellä

Markku Ihonen

Marko Tapion romaanissa *Arktinen hysteria* (1967) kommentoidaan Ville Lommolan kuolemaa, jäämistä juovuspäissään siirtoveturin alle Jyväskylän ratapihalla seuraavasti:

Itse asiassahan siinä kohtalossa toteutui vain eräs suomalaisen luonteenlaadun ominaisuus eikä muuta. Tämä ei tietystikään tee tyhjäksi koettua kärsimystä. Mutta pohjaltaan tämänlaatuinen kohtalo on eräänlaista leveää slaavilaisperäistä liioittelua jollakin asialla, tässä tapauksessa viinan valtaan joutumisella. Asia, joka ehkä jossakin muualla ja joidenkin muiden kokemana ei olisi voittamaton taikka edes tarpeellinenkaan. Mutta me olemme pitkäjännitteinen, keskittyvä kansa. Meillä täällä lumimyrskyjen ja pimeän keskellä se saa tällaiset melodraaman mitat. Voidaan käsittää, aivan uskottavasti, että sen kokija ainakin jossakin määrin nauttii osastaan ja liioittelustaan, tehostaa sitä ja ajaa sen pohjaan asti. (Tapio 1970, 158.)

Puhe ”leveästä slaavilaisperäisestä liioittelusta” ja ”melodraaman mitoista” viittaa romaanille nimen antaneeseen ilmiöön, arktiseen hysteriaan, vaikka kertoja ei sitä suoraan tässä koh-

taa sano. Käsite esiintyy kyllä muualla romaanissa. Vähän aiemmin kertoja toteaa Villestä:

Hän oli arktisen hysterian selvimmän näkyviä sairauksia, ei sitä tietystikään itse vähääkään tiennyt eikä ymmärtänyt. Mutta ei sitä tiennyt Jannekaan, omalta kohdaltaan. – Vieläpä on niin, ettei se ehkä sairautta viime kädessä ollutkaan. Eihän mitään sairautta, ainakaan kielteisessä mielessä ole olemassakaan. Sairaushan on taudinkuva, kuva olemassaolon ylivoimaisesta tilanteesta, jossa tuo tai tämä ihminen ei voi elää. (Ibid., 149.)

Näissä kahdessa lainauksessa esitetään arktisen hysterian keskeiset piirteet sellaisina kuin ne esiintyvät Tapion romaanissa. Teoksessa ilmiötä pidetään hyvin suomalaisena, ja sitä sairastaa jossakin määrin oikeastaan koko kansa. Sairauden juuria voidaan jäljittää ainakin vuosisadan vaihteeseen asti, ja ”sieltähän tauti lähtee jo kauniisti kypsytymään kohti vuotta 1918 – ja paljon pitempäänkin” (ibid., 136).

Tapion romaanissa arktinen hysteria ilmenee ylivoimaisissa tilanteissa myös muun muassa siten, että ihmiset ”suuttuvat itsensä rikki” (ibid., 140), menettävät otteensa todellisuudesta ja kokevat omituisia aistihavaintoja (ibid., 259). Hysteriaa sairastava menettää helposti persoonallisuutensa hallinnan; kansalaissodassa se johti ihmisiä tappamaan kiihkeästi toisiaan (ibid., 234–235). Myös Tapion aiemmassa romaanissa *Aapo Heiskasen viikatetanssi* (1956) on runsaasti klassiseen hysteroireyhtymään viittaavia piirteitä. Erityisesti korostuvat todellisuudentajun hämärtyminen, ajattelun ja tunteiden jähmettyminen, toistamispakat ja oudot ruumiilliset tuntemukset. Tässä romaanissa ei kuitenkaan käytetä hysterian käsitettä.

Tapion jälkeen arktisesta hysteriasta voidaan puhua yhtenä suomalaisen kertomakirjallisuuden arvostettuna erityisalueena, melkein omana perinnelinjanaan jonkin työväenkirjallisuuden tapaan. Pääuomaa on hahmotellut kokoavasti esimer-

kiksi Kai Laitinen artikkelissaan “Metsästä kaupunkiin. Suomalaisen proosan suuri traditio”.

Laitisen mukaan suomalainen proosa on ollut pitkään varsin metsäläistä: on kuvattu maaseudulla asuvia kansanihmisiä, jotka tuntevat kaupungin vieraaksi ja vihamieliseksi. Luonto ja erityisesti metsä on yhtäältä nähty ystäväksi ja pakopaikaksi ahdistavasta kulttuurista; toisaalta sen on käsitetty olevan vihollinen, jota vastaan ihminen on voimaton. Erityisen kohta-lokkaana mahtina luonto näkyy pohjoissuomalaisten kirjailijoiden teoksissa. Yhteiskuntakuvauksessa on ollut vallalla rikkaiden ja köyhien kontrasti, jossa kirjailijat ovat säännöllisesti asettuneet köyhien puolelle. Ihmiskuvauksessa on hallitsevana tyyppinä ollut antisankarillinen individualisti: laiska, itseks ja viekas ihminen. Etenkin luonteenkuvauksessa huumori on ollut tärkeää. Huumoritonta naturalismia Suomen kirjallisuudessa ei ole juuri esiintynyt. (Laitinen 1984, 12–21.)

Tätä voitaisiin kutsua myös kansankuvauksen päälinjaksi. Metsäläisyys, rikkaiden ja köyhien vastakkainasettelu sekä antisankarilliset päähenkilöt ovat luonteenomaisia myös siinä perinteessä, jota kutsun tässä arktisen hysterian kirjallisuudeksi. Sen sijaan eppistä ja sovittavaa huumoria arktisen hysterian kirjallisuudessa ei juuri esiinny. Päinvastoin liikutaan yleensä tunneskaalan ääripäissä – joko äärimmäisessä masennuksessa ja ahdistuksessa, jopa halvauksen kaltaisessa tunnottomuudessa, tai tunteiden kontrolloimattomassa ruumiillisessa ilmaisussa. Tämä ilmaisu voi olla yhtä hyvin euforista huutoa tai ekstaattista tanssia kuin hillitöntä itkua tai väkivaltaista käyttäytymistä.

Hysterian käsite psykologiassa

Käsite arktinen hysteria on otettu käyttöön venäläisessä šamanismitutkimuksessa 1860-luvulla. Siperialaista šamanismia on koetettu selittää psykopatologisesti siten, että se olisi ilmaus

erityisestä arktisesta hysteriaista. Monien näkemysten mukaan kosminen miljöönä napapiirin pohjoispuolella – äärimmäinen kylmyys, pitkät yöt eli pimeys, ympäristön autius ja vitamiinien puute – synnyttää erityisiä mielenterveydellisiä häiriöitä tai poikkeamia. (Ks. esim. Eliade 1988, 23–24.)

Sana *hysteria* tulee kohtua merkitsevästä kreikan sanasta *hysteros*. Jo Hippokrates puhuu vaeltavasta tai liikkuvasta kohdusta. Hysteria on pikemminkin oireyhtymä kuin sairaus. Se ilmenee muun muassa teatraalisina eleinä, huomion tavoitteluna, unohtamisina, näyttävänä tunteenpurkauksina, sekavuutena ja eräänlaisina hämärätiloina. Hysteria voi ilmetä lisäksi kouristuksina, halvauksina, kipuina, tunnottomuutena ja aistielinten vaurioina. Šamanismin yhteydessä esiintyvän arktisen hysterian tyypillisiksi oireiksi on nähty muun muassa pimeään piiloutuminen, puihin kiipeäminen, hysteerisesti liioitteleva raiwoaminen, itkeminen tai laulaminen, täydellinen yksinäisyyteen vetäytyminen ja passivoituminen esimerkiksi istumaan maahan (Lewis 1989, 47).

Josef Breuerin ja Sigmund Freudin klassisessa hysteriatutkimuksessa *Studien über Hysterie* (1893, 1895) mainitaan laskujeni mukaan 73 erilaista hysterian oiretta (Freud 1978a, 329). Breuer ja Freud koettivat löytää hysterialle neurofysiologista selitystä: hysteria on naisen psyykinen puolustuskeino puberteetti-iässä tapahtuvia väkivaltaisiksi koettuja elimistön muutoksia vastaan. Tällaisista naisista seksuaalisuus tuntuu moraalisesti pahalta ja tahraavalta, ja se on siksi torjuttava. (Tiivistysti: Freud 1978a, 240–247.)

Jatkaessaan hysteriatutkimuksia teoksessaan *Bruchstück einer Hysterie-analyse* (1901) Freud pani merkille, että useimmat hysteriapotilaat – etenkin ns. Doran tapaus on tunnettu – olivat joutuneet lapsuudessaan isän tai jonkun muun isähahmon raiskauksen tai viettelyn kohteiksi (Freud 1978b, 57–63; ks. myös s. 27–28). Hyökkäys painuu muistiin, ja hysteria puhkeaa esiin puberteetti-iässä, jolloin uhri alkaa yhdistää loukkauksen sukupuoliseen käyttäytymiseen. Muistot koettavat aktiivisesti

päästä tietoisuuteen, mutta kun tämä esiin pääseminen estyy, syntyy hysteerinen reaktio.

Näin tulkiten hysteerinen kohtaus saattaa syntyä ilman mitään elimellistä syytä. Kohtauksen muodon määrää kuitenkin aina jokin koetun viettely- tai raiskaustilanteen tai sellaisen yrityksen yksityiskohta. (Kamuf 1982, 45–46.) Nykypsykologeista muun muassa Alice Miller pitää tätä selitystä uskottavana – ja harmittelee sitä, että Freud tunnetusti myöhemmin luopui edellä luonnehditusta käsityskannastaan.

Freud piti periaatteessa mahdollisena hysterian kehittymistä myös miehillä (Freud 1978b, 60; Mitchell 1982, 48). Hysteria oli kuitenkin hänelle ja on ollut hänen seuraajilleen lähes pelkästään naisten sairaus. Feministitutkijat ovat arvostelleet tätä seikkaa. Ajattelutapa on nähty osaksi sairauksien sukupuolipoliittikkaa, jossa määrittelemällä tietty käyttäytyminen sairaudeksi käytetään yhteiskunnallista valtaa. Joidenkuiden mukaan hysteria saattoi 1800-luvulla olla itse asiassa merkki kotiin sidottujen keskiluokan naisten kapinasta rooliaan vastaan. (Humm 1989, s.v. *Hysteria*; Rojola 1995, 78.) 1900-luvunkin kirjallisuudessa hysterian on voitu nähdä kytkeytyvän naisen yrityksiin löytää oma ääni, naisen kieli, miesvaltaisessa järjestelmässä. Lea Rojolan sanoin: ”Yhteisössä, jossa naisten julkinen puhe on kiellettyä, hysteria merkitsee myös kapinaa ja kielitäytymistä, joilla nainen ilmaisee haluaan olla muutakin kuin vain aviovaimo ja äiti.” (Rojola 1995, 80; ks. myös 73, 79, 86.)

Nykyinen yksilöpsykologia tuntuu välttelevän hysterian käsitettä. Yhtenä isona ongelmana on se, että ilmiötä ei pystytä rajaamaan kyllin hyvin. Arkisessa puheessa käsite on kuitenkin yhä tavallinen, ja asiantuntijatkin käyttävät sitä viitatessaan tiettyihin kontrolloimattomiin joukkoilmiöihin. (Aiheesta lisää mm. Martha Noel Evansin toimittamassa teoksessa *Fits and Starts. A Genealogy of Hysteria in Modern France*. Ithaca: Cornell University Press 1991.)

Suomen arktisuus

Suuri osa Suomea kuuluu maantieteellisesti arktiseen vyöhykkeeseen. Arktisen alueen etelärajan määrittely riippuu paljon tieteenalasta ja tarkastelunäkökulmasta (ks. esim. Barry and Chorley 1971, varsinkin 184–187). Suomessa arktisena alueena voidaan pitää kiistatta Lappia sekä osittain Koillismaata, Kainuuta ja Pohjois-Pohjanmaata. Napapiiri (66° 32' N) jakaa Suomen kahtia. Sen pohjoispuolella aurinko ei nouse keskitalvella lainkaan. Yleisesti tiedetään, että valon vähyys aiheuttaa masennusta ja valon määrän vaihtelu muuttaa hormonitoimintaa.

Arktista hysteriaa voitaisiin ainakin pohjoisimmassa Suomessa selittää hyvin näistä lähtökohdista. Uskoakseni arktisessa hysteriassa on kuitenkin kysymys paljolti konstruktiosta, kulttuurisesti tuotetusta ja ylläpidetystä käsityksestä. Erityisesti tämä koskee Suomen kirjallisuudessa tavattavaa arktista hysteriaa.

Tuen tätä väitettä etenkin artikkelini loppupuolella. Aluksi esittelen kuitenkin kaksi suomalaista ihmisryhmää, joiden piirissä on eniten nähty esiintyvän arktista hysteriaa.

Saamelaiset suomalaisen kulttuurin marginaalina

Saamelaisia pidetään arktisena alkuperäiskansana. Viime vuosina kansainvälisessä tieteellisessä keskustelussa on puhuttu paljon tämäntapaisten marginaalialueiden ja marginaalistettujen yhteisöjen asemasta ja suhtautumisesta niihin. Kysymys on ollut osaltaan myös eksotiikasta, jonka ääripäitä ovat yhtäältä turismi ja toisaalta valtaväestön kiinnostuminen šamanismista ja noituudesta.

Kysymys on kuitenkin muustakin. 1980-luvulla kiinnostuttiin monella taholla ns. neljännestä maailmasta eli eri maanosien ja valtioiden vähemmistökansoista, jotka ovat alkaneet esittää vaatimuksia oman kielen, kulttuurin ja hallinnon puolesta. Tutkijat ovat kiinnostuneet paitsi vähemmistöistä myös marginaaleista, reunailmiöistä, ja marginaalisuutta synnyttävistä ajatus- ja toimintamalleista.

Saamelaiden asuma-alue Lappi on ollut Suomessa ”pimeyden sydän”, Joseph Conradin termiä lainatakseni. Samoin kuin Afrikan sisäosat olivat eurooppalaisille pitkään kartoittamatonta aluetta, myös Lappi on nähty tuntemattomana, arvaamattomana ja villinä. Sodanjälkeisiin aikoihin asti afrikkalaisia on pidetty eräänlaisina jaloina villeinä eli luonnon kanssa sopusoinnussa elävinä suurina lapsina, jotka ovat jääneet kehityksensä apinan ja ihmisen välimaille. Näin afrikkalaiset ovat voineet toimia sivistyneen eurooppalaisen ihmisen yöpuolena, jonkinlaisena negaationa. Saamelaiset on nähty Suomessa samaan tapaan.

Erityisen voimakkaasti saamelaisia on leimattu historiikeissa ja tutkimuksissa, jotka ovat käsitelleet Lapissa 1800-luvun puolivälissä syntynyttä herätysliikettä, lestadiolaisuutta. Esimerkiksi senaattori Kaarlo Castrén kuvaa laajasti saamelaiden luonnetta Lars Levi Laestadiuksen elämäkerrassa *Kiveliön suuri herättäjä* (1932). Hän tukeutuu 1600-luvulla eläneen pappi Johannes Tornaeuksen näkemyksiin, joiden mukaan etenkin saamelaisnaiset ovat psyykeltään erittäin ailahtelevia, helposti säikähtäviä ja sokeasti raivostuvia. Lisäksi näille on tyypillistä jonkinlaiseen epilepsian kaltaiseen tajuttomuustilaan meneminen. (Castrén 1934, 38–41.) Kuvaukset sopivat erittäin hyvin hysteriaoireyhtymään.

Castrén pohtii myös lestadiolaiselle herätysliikkeelle ominaisia voimakkaita uskonnollisia tunteenilmaisuja eli liikutuksia. Hän arvelee niiden syntyvän ”samanlaatuisista alkuperäisistä, syvällä piilevistä ihmissielun salaisuuksista” kuin saame-

laisten hysteerisyys. Castrén pitää liikutusten vähenemistä lestadiolaisuudessa myönteisenä asiana. (Castrén 1934, 42.)

Perinteisen suomalaisen käsityksen mukaan hysteria yhdistyy usein tunteita koskettavaan uskonnollisuuteen. Seuraava lainaus on *Otavan isosta tietosanakirjasta* (s.v. *Hysteria*) runsaan kolmen vuosikymmenen takaa:

Hysteriset henkilöt ovat alttiita suggestiolle ja herkkiä vaikutteille. He joutuvat sen vuoksi helposti mukaan kaikenlaatuisiin erikoisiin liikkeisiin, erityisesti uskonnollisiin, hurmioituvat, ryhtyvät puhumaan kielillä jne. Toisaalta he voivat myös olla suggeroivia ja siten saavat muita herkkiä ihmisiä mukaansa.

Ajatus, jonka mukaan saamelaiset olisivat erityisen alttiita hysterialle, liittyy oletukseen saamelaisten primitiivisyydestä. Käsitystä saamelaisista sivistyneiden eteläsuomalaisten negaationa tai yöpuolena esiintyy vielä Castrénin jälkeenkin. Kansainvälisesti arvostettu suomalainen psykologi Eino Kaila kirjoittaa teoksessaan *Persoonallisuus* (1934) primitiivireaktioista ja niiden erityistapauksena saamelaisnaisten paniikkireaktioista:

Erityisesti havaitaan primitiivireaktioita vajavaisesti kehittyneissä persoonallisuuksissa, takapajulle jääneissä infantiileissa yksilöissä, heikkomielisissä jne. Näissä voivat heikommatkin elämykset johtaa affektipurkautumiin, lyhytsulkutekoihin, hysteerisiin reaktioihin. (Kaila 1946, 325–327.)

Kolmanneksi lainaan professori Aapeli Saarisalon tekstiä tämän Laestadius-elämäkerrasta *Pohjolan pasuuna*:

Lappalaiset ovat huolettomia luonnonlapsia, usein kylläkin älykkäitä ja alttiita vaikutuksille, ja monesti heillä on

vilkas mielikuvitus. Heiltä katsotaan puuttuvan suomalais-
ten sitkeyttä ja sisua. (Saarisalo 1970, 24.)

Edellä luonnehdittua asennoitumista voi syystä kutsua etno-
sentrismiksi. Etnosentrismissä omaa kansallista tai etnistä iden-
titeettiä vahvistetaan korostamalla sen eroja johonkin toiseen
kansalliseen tai etniseen ryhmään nähden. Identiteetti perus-
tuu tietenkin aina osittain vastakkainasetteluihin ”meidän” ja
”muiden” välillä. Ongelmallista tämä on silloin, kun valtaväes-
tö käyttää etnosentrismia oikeuttamaan toisen kulttuurin alis-
tamista ja riistoa.

Etnosentrismille on edellä sanotun lisäksi luonteenomais-
ta se, että se vähättelee toisten kulttuurien saavutuksia. Suo-
messa tämä näky esimerkiksi saamelaiskirjallisuuden vähäise-
nä arvostamisena julkisuudessa ja tähänastisissa kirjallisuus-
historioissa. Saamelaiskirjallisuutta onkin ilmestynyt verrattain
vähän – mutta juuri tämä osoittaa osaltaan saamelaisten margi-
naalista asemaa suomalaisessa kulttuurissa: saamelainen kirja-
kieli on syntynyt myöhään, omakielistä opetusta on vähän ja
omia kulttuurilaitoksia ei juuri ole. (Saamelaisesta kirjallisuus-
desta ks. Veli-Pekka Lehtolan väitöskirjaa *Rajamaan identiteet-
ti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuus-
dessa*, Helsinki: SKS 1997, ja artikkelia ”Saamelaiskirjallisuus
vanhan ja uuden risteyksessä” teoksessa *Marginalia ja kirjalli-
suus*, Helsinki: SKS 1995, 36–92.)

Lestadiolaisuus valtakulttuurin torjumana herätysliikkeenä

1840-luvun lopulla Pohjois-Ruotsissa syntynyt lestadiolainen
herätysliike laajeni nopeasti Pohjoiskalotin alueella ja saapui
Etelä-Suomeenkin 1800-luvun lopulla. Aluksi liike sai kannat-
tusta saamelaisväestön keskuudessa, mikä johtuu osittain sii-
tä, että Laestadius oli puoliksi saamelainen ja ymmärsi saame-

laisten tarpeita ja mentaliteettia. Nykyään lestadiolaisuus on pääosin saamelaisten liike ainoastaan Norjassa, jossa saamelainen ja lestadiolainen identiteetti osin yhdistyvät toisiinsa (lestadiolaisuus on puolustanut saamelaisten oikeuksia norjalaista yhtenäiskulttuuria vastaan).

Suomessa lestadiolaisuuden kannatus on voimakkainta pohjoisessa: Lapissa, Pohjanmaalla ja Kainuussa. Joillakin alueilla siihen saattaa kuulua kolmannes väestöstä, niin että siellä voitaisiin poikkeuksellisesti puhua jopa lestadiolaisesta valtakulttuurista (ks. Kähkönen 1988, 301). Kaikkiaan lestadiolaisia on Suomessa parisataatuhatta, ja lestadiolaisuus on Suomen suurin ja profiloitunein kirkollinen herätysliike.

Lestadiolaisuus on alusta alkaen synnyttänyt voimakasta torjuntaa ja vastustusta valtaväestön keskuudessa ja luterilaisessa kirkossa, johon se muodollisesti kuuluu. Lestadiolainen identiteetti omine traditioineen, normatiivisine tapakulttuureineen, puhekulttuureineen ja endogamioineen lähenee etnistä identiteettiä. Valtaväestön suhtautumisessa lestadiolaisuuteen ilmenee vastaavasti etnosentrismiiä.

Lestadiolaisuuden kuvaaminen kirjallisuudessa

Kun Suomen kirjallisuudessa kuvataan arktista hysteriaa, hyvin usein on kysymys nimenomaan lestadiolaisuuden tai lestadiolaisuutta lähellä olevan uskonnollisuuden kuvauksista. Varhaisimpia on suomenruotsalaisen Jac. Ahrenbergin romaani *Hihuliter* (1889, suom. *Hihhuleita*, 1890). Hihhuli tai hihhulilainen on lestadiolaisista käytetty pejoratiivinen nimitys. Sanalla viitataan liikutuksiin, joihin etenkin aiemmin saattoi liittyä hihkuvaa ääntelyä ja hypähtelevää, tanssinomaista liikehtimistä. Ahrenbergin romaanissa hihhulilaisuudella ei kuitenkaan kiistottamasti tarkoiteta lestadiolaisuutta, sillä teoksessa tehdään kertaalleen ero ”hihhulilaisten” ja ”lestadiolaisten” (laestadia-

ner) välillä (Ahrenberg 1889, 103). Toisaalta hihhulilaiset lukevat romaanissa Laestadiuksen postillaa oppikirjanaan ja julistavat syntejä anteeksi (ibid., 104).

Ahrenbergin romaanissa esiintyy yksi varhaisimpia kaunokirjallisia liikutusten kuvauksia – huomattakoon suora viittaus hysteriaan:

Salighet, salighet, nåd och frälsning, hördes det bland mängden. Jublande av trosnit och glöd, utstötte de halleluja- och hosianna-rop samt korta, skarpa, hysteriska tjut och suckar, bland vilka hördes dessa hi och hu, som gifvit sekten dess namn. (Ahrenberg 1889, 122–123.)

Muita lestadiolaisuutta ja arktista hysteriaa käsitteleviä romaaneja ovat esimerkiksi Heikki Toppilan *Tulisilla vaunuilla* (1935), Paavo Rintalan *Rikas ja köyhä* (1955), Timo K. Mukan *Maa on syntinen laulu* (1964), Maria Vaaran *Likaiset legendat* (1974) sekä eräät Arvi Järventauksen romaanit.

Seuratupien kiihkeitä tunnelmia ovat tavoitelleet etenkin Toppila, Mukka ja Järventaus. Myös synnin, syyllisyyden ja kärsimyksen tematiikka on heillä samoin kuin Vaaralla voimakasta. Romaaneista ei tosin voi aina täysin varmasti päätellä, kuvataanko niissä nimenomaan lestadiolaisuutta. Mukan erotiikkaa tiheä uskonnollisuuden kuvaus on yleensä yhdistetty lestadiolaisuuteen, mutta kirjailijan hyvin tuntenut Oiva Arvola (1982, 308) täsmentää, että julkisuudessa on ”kaadettu varjo väärän uskon päälle”: kyseessä on lähinnä 1930-luvulla lestadiolaisuudesta lohjennut ns. korpelalaisuus (liikkeestä ks. Lenhart Lundmark: *Protest och profetia. Korpela-rörelsen och drömmen om tidens ände*. Lund: Arkiv 1985). – Kiintoisaa kyllä, Mukan elämäkerran kirjoittanut Erno Paasilinna ei kaihda puhumasta hysteriaista. Hänen mukaansa myös Mukasta julkaistuissa lehtikirjoituksissa osoitettiin ”tekijän samastuminen aiheisiinsa, hysteriaa lähentelevä elämisenvimma ja itsetuhovietti” (Paasilinna 1988, 138).

Rintalan romaanissa päähenkilö Aadolf Ruotaistenmäki käy Oulussa lestadiolaisten seuroissa ja saa kuulla oppimattoman saarnamiehen karkeaa, suoranaisin kirosanoin ryuditettyä veristä evankeliumia – jakso kuuluu muun muassa Aleksis Kiven *Seitsemästä veljeksestä* (1870) ja Maiju Lassilan *Liika viisaasta* (1915) juontuvaan saarnaparodioiden perinteeseen. Lestadiolaista saarnaa parodioi myös Pentti Haanpää romaanissaan *Taivalvaaran näyttelijä* (1938). Ulkonäkönsä vuoksi syrjitty Taivalvaaran Arvo vaikuttaa poikasena Laestadiuksen postillan ”oudosta ja voimallisesta kielestä” (Haanpää 1997, 29) ja ryhtyy myöhemmin itsekin saarnamieheksi. Kieleltään ja mieleltään liukkaana hän poikkeaa totutuista saarnaformuloista, niin että kuulijat ”eivät olisi voineet sanoa, mitä tässä oikeastaan ilmaistiin, mutta niinhän on useimmiten uskonnollisten puheiden laita. Henki ne tekee eläväksi”. (Ibid., 59.)

Myös Ahrenbergin romaanissa saarnaajaksi pääseminen on helppoa. Aatelissuvusta työmieheksi päätynyt Adam Pihlhjer-ta hankkii ensin tehtävän edellyttämän kirjaviisiisuuden, ”i synnerhet det gamla testamentets profeter och uppenbarelsebo-ken”. Kun luonnekin on sopiva, ura lähtee nopeaan nousuun:

Af naturen begåfvad med skarpt förstånd, rik fantasi och känsla hade han snart nog svingat sig upp till den förnämsta bland sektens predikanter (Ahrenberg 1889, 104).

Rintalan romaanissa lestadiolaisseuroja kuvataan myös Jehovan todistajissa vierailleen vanhuksen Jussi Sirkiän kertomuksen kautta. Pilaa tehdään etenkin seurojen kohonneesta tunnelmasta, jonka aikana Jussin vieressä istunut nainen nousee penkille ja menettää ruumiinsa hallinnan:

En tiijä, mutta aikasa moikattuaan [huudettuaan] ja käsiä ojenneltuvvaan se alakaa perkele, en ennää paremmin osaa sanua, suoraan kusta lorottaa mun vanahan miehen päälle. En minä ollu vielä millänikkään niistä ensimmäisis-

tä lirrauksista. Minähän istuin siellä sanan eessä ja sitä varten mä olin sinne mennykki enkä kenenkään akkojen kusemisiä kattomaan. Ymmärränhän mä lestadiolaisia, vaikkei mun päälleni oo koskaan aikasemmin paremmisakaan ristiäisissä kustu. (Rintala 1981, 107.)

Lestadiolaisuus on suosittu kuvauskohde myös sellaisissa teoksissa, joissa arktista hysteriaa esiintyy vain ohuelti. Mainittakoon esimerkkinä Annikki Kariniemen teokset. Elämäkertaromaanissa *Riekon valkea siipi* (1967) käsitellään verrattain avoimesti Laestadiuksen seksuaalisuutta, muun muassa tämän esiaviollista suhdetta tulevaan vaimoonsa Britaan (Kariniemi 1967, 104-105). Vaikka suhteen olemassaolo oli hyvin tunnettu ja liittyi aikaan ennen Laestadiuksen kääntymystä, kirja herätti Mukan teoksen tapaan voimakasta vastustusta lestadiolaisen liikkeen piirissä. Lestadiolaisuutta kuvaavat monin tavoin myös eräät lestadiolaisessa ympäristössä kasvaneen Kalle Päätalon romaanit ja liikkeestä irrottautuneen Anna-Maija Ylimaulan *Papintyttö* (1976).

Uudemmassa kirjallisuudesta on mainittava ennen kaikkea Rosa Liksom. Jo esikoisnovellikokoelmassa *Yhden yön pysäkki* (1985) kuvauksen kohteiksi tulevat niin arktinen hysteria kuin lestadiolaisuuden omituisuudet. Epäonnen ja harmiin reagoidaan sulkeutumalla ja viime kädessä hirttäytymällä (Liksom 1988, 115). Hautajaisaiheisessa novellissa ”uskovaiset akat itkivät” ja ”jotkut tekopyhät lausuivat surunvalitteluja”; lapsi puolestaan lukee *Kristityn Joulu* -lehteä, jonka ”kuvat olivat kuin Taavin ja Jaakon sotamuistelmat”. Jumala todistaa olemassaolonsa vastaamalla lapsen rukoukseen tappaa tätä kiusaava setämies (ibid., 107, 108, 110). Ylipäätään ihmiset eivät voi hyvin: ”Ylheensä mulla on paha olo. Mulla on ollut viimeiset seittemän vuotta semmonen kummallinen pala kurkussa.” Selitystä etsitään ympäristöstä: ”Tämä luonto jotenki tappaa ko ei ole muita ihmisiä.” (Ibid., 124, 125.)

Yhteistä kaikille lestadiolaisuutta käsitteleville teoksille on se, että niissä tartutaan tavallisesti herätysliikkeen omituisina tai kielteisinä pidettyihin piirteisiin. Alusta alkaen on kiinnitetty huomiota lestadiolaisuuden kulttuurikielteisyyteen. Nykyäänkään liikkeessä ei hyväksytä monia televisio-ohjelmia, teatteria, elokuvaa, oopperaa, tanssia, kevyttä musiikkia, viihdekirjallisuutta yms. Lestadiolaisia on pidetty tästä syystä kulttuurisesti kehittymättöminä, jonkinlaisina lapsina, jotka tottelevat johtajiensa määräyksiä (vrt. Freud 1982, 15). Kulttuurikielteisyys on ongelmallista myös siksi, että liikkeen jäsenten elämäntapoja kontrolloidaan ja sopimattomina pidettyihin elämäntapoihin on etenkin aiemmin voitu puuttua melko suoraan. Kirjallisuudessa tästä on esimerkkejä muun muassa Kalle Päätalon, Paavo Rintalan, Maria Vaaran ja Anna-Maija Ylimaulan romaaneissa.

Lisäksi ihmisten on vaikeaa hyväksyä lestadiolaisuuden jyrkkää seurakuntaopetusta. Sen mukaan taivaaseen voivat pelastua oikeastaan vain liikkeeseen kuuluvat. Tämän vuoksi uskonnollinen kääntyminen esitetään liikkeessä erittäin jyrkkäräjäiseksi tapahtumaksi. Ero “meidän” ja “muiden” välillä on lestadiolaisuudessa poikkeuksellisen selvä. Kirjailijoista etenkin Anna-Maija Ylimaula ja Leo Hartvaara (salanimeä käyttävä kirjoittaja, joka ei halua nimeään julkisuuteen) ovat kuvanneet kriittisesti viimeksi mainittua liikkeen piirrettä. Ylimaulan tavoin Hartvaara on irrottautunut lestadiolaisuudesta.

Aiemmin myös liikutukset herättivät pahennusta mutta myös suurta kiinnostusta. Kirjallisuudessa tämä on ollut suosittu aihe. Luterilaisessa ajattelutavassa uskonto on jokaisen yksityinen asia. Lestadiolaisuus syntyi yksilön omaa hengellistä vastuuta korostavana liikkeenä, mutta monien ulkopuolisten mielestä liikutukset rikkovat juuri tätä yksityisyyttä, kun ihminen ilmaisee spontaanisti muille omaa uskonnollista kokemustaan. Lisäksi liikutusten on koettu häiritsevän jumalanpalveluksen hartautta.

Kirjallisuuden kannalta on tavallaan samantekevää, mitä liikutukset pohjimmiltaan ovat. Kiintoisampaa on tarkastella sitä, miten niitä on kuvattu. Hyvin tyyppillinen on Jussi Sirkiän kertomus Rintalan *Rikkaassa ja köyhässä*:

No, sitte ku se sieltä pöntöstään huutaa moikkasee korkilla äänellä, että ny, nyt justiisa on tuomionhetki tullu, sillo akat alakaa uluvua, ne hypii penkeille ja yrittävä siinä aikasa lentoo pyristellä. Koko seurakunta yöntyy siinä huutaan [...]. (Rintala 1981, 107.)

Romaanin kertoja asettuu myöhemmin samoille linjoille:

Kuulijakunta huusi suoraa huutoa. Naiset nousivat penkeille, miehet nousivat penkeille ja kaikki irtonainen tavara, mitä sattui käsiin, lensi ilmaan. Syleiltiin ja suudeltiin.

Ylinnä muita kuului Jalmari Isopaasin [maallikkosaarnaajan] ääni. Hänkin huusi suoraa huutoa: ”Perkeleeeee kalapeneeee.”

Meni viitisen minuuttia yhtenä mylläkkänä. Jalmari Iso-paasi toisti huutonsa ja kohotti kätensä kuin siunatakseen seurakuntaa. Vasta silloin tuli hiljaisempaa. Monet naiset hihkuivat edelleenkin. Nuoria neitoja oli nyykähtänyt lattialle, heidän hartiansa värisivät itkusta. Joku heistä oli vajonnut penkin alle, joku yritti vielä liekin tavoin kiemurella kattoa kohti nyykähtääkseen viimein penkille ja samuakseen siihen nyyhkyttämään. (Ibid., 112.)

Monilla kirjailijoilla on epäilemättä omakohtaisia kokemuksia seuratilaisuuksista, vaikka lestadiolaisuutta tuntevan on sitä kuvausten perusteella joskus vaikea uskoa. Toisaalta tämän tyyppiset kuvaukset kulkevat myös kirjallisina kliseinä. Yhtenä mallina on voinut toimia lestadiolaisuuteen kielteisesti suhtautunut ruotsalainen pappi Carl Edquist, joka kirjoittaa vuon-

na 1916 ilmestyneessä tunnetussa teoksessaan *Ropande röster i ödemarken* (suom. *Huutavan äänen maassa*, 1927):

Erään rippisaarnan aikana Nederkaliksin kirkossa istui muuan nainen nojautuneena penkkiin ja hoki saarnan alusta loppuun oo-ääntä, jonka saattoi sanoa olevan laulun, huudon ja itkun sekoitusta. Hänen äänensä oli kaunis, sävelvoimaperäistä katketen ainoastaan naisen hengityksen takia, joka tapahtui harvoin.

Kun rippi oli loppunut, nainen vaikenä eikä antanut ääntänsä kuulla ennenkuin ehtoollisissa. Mutta silloin se ei jäänyt melodiseksi uikutukseksi, vaan koko ruumis väräsi. Vaimo heittelehti eteen ja taakse ehtoollispöydässä. Kaulaliinan hän riuhtaisi paikoiltaan ja viskasi sen eteensä. Molempia vierellään polvistuneita hän tarttui kaulaan. Raamatunlauseita hän siteerasi äänellä, joka kantoi yli koko kirkon. [...]

Melkein koko pöytäkunta tuli liikutuksiin. Ja kun ehtoollisvieraat palasivat penkkeihinsä, he olivat kuin lauma päihtyneitä. Jotkut hyppivät ja tanssivat. Toiset saarnasivat. Oli hälinää semmoista, jota vaivoin saattaa pitää soveliaana Herran pöydän ääressä. (Edquist 1927, 21–22.)

Kiintoisaa on, että liikutukset kuvataan tässäkin selvästi hysteriseksi kohtaukseksi.

Arktisen hysterian peruspiirteet suomalaisessa kirjallisuudessa

Arktisen hysterian piirteet Suomen kirjallisuudessa voidaan tiivistää seuraavanlaiseen luetteloon. Kaikki piirteet eivät tietenkään esiinny jokaisessa teoksessa.

- 1 Aiheena pohjoisen ihminen ja tämän lähiyhteisö, usein myös pohjoinen luonto.
- 2 Pimeys tai hämärä (tai valon ja pimeän kontrasti).
- 3 Pakenemattoman ja erittelemättömän syyllisyyden ja ahdistuksen käsittely (Angst).
- 4 Kuoleman (usein myös itsemurhan) tematiikka.
- 5 Päähenkilön syrjäytyneisyys, passiivisuus, kykenemättömyys ratkoa ongelmiaan, mielenterveysongelmat ja niiden somatisoiminen (hysteerisiä oireita).
- 6 Korostunut ja impulsiivinen seksuaalisuus.
- 7 Uskonto vallankäyttönä ja toisaalta ahdistuksen ilmaisukanavana (usein yhdistyneenä seksuaalisuuteen).
- 8 Yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen pysähtyneisyys (sosiaalis-taloudellinen autius).

Kohdan 1 osalta voidaan todeta, että pohjoisuus on siirtynyt jatkuvasti pohjoisemmaksi. Vielä 1900-luvun alkupuoliskolla Keski-Suomessakin oli runsaasti sellaisia kulttuurisia periferioita, joissa kirjallisella hysterialla oli edellytyksiä ilmetä. Esimerkiksi vuosisadanvaihteessa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Jac. Ahrenberg, Santeri Alkio, Maiju Lassila, Eino Railo ja Heikki Toppila saattoivat sijoittaa ekstaattisia uskonnollisia ilmiöitä käsittelevien romaaniensa tapahtumat muuallekin kuin Lappiin – kuten Itä-Suomen ja Pohjanmaan maaseudulle. Myöhemmin korostuvat Koillismaa (Kalle Pääatalo) ja Pohjanmaa (Paavo Rintala, Maria Vaara ja Anna-Maija Ylimaula). Esimerkiksi Jorma Korpelan ja Marko Tapion romaaneissa paikalla ei havaitakseni ole niin paljoa merkitystä. Uudemmista arktista hysteriaa käsittelevistä kirjailijoista Rosa Liksom tuntuu olevan sidoksissa lappilaistaustaansa.

Kohdan 7 osalta todettakoon, että psykologit ovat Freudista lähtien nähneet uskonnon ja erotiikan keskenään läheisiksi ilmiöiksi. Erityisen erotisoituneena uskonnollisuutena on Suomessa pidetty lestadiolaisuutta. Vaikeasti hallittavan, kielloilla rajoitetun seksuaalisuuden aiheuttamat syyllisydentun-

not näkyvät voimakkaasti muun muassa Maria Vaaran *Likaisissa legendoissa* – ja tietenkin Timo K. Mukan romaanissa *Maan syntinen laulu*.

Kirjallisuus todellisuuden välillisenä konstruktiona

Palaan lopuksi väitteeseeni, jonka mukaan arktisessa hysteriassa on kysymys konstruktiosta, kulttuurisesti tuotetuista ja ylläpidetyistä käsityksistä ja uskomuksista.

Viittasin alussa siihen, kuinka feministitutkijat ovat nähneet, että freudilainen hysteriateoria on yhteiskunnallista valankäyttöä. Se on keino väheksyä naisia ja todistella näiden jonkinlaista puolielämellisyyttä. Freudin löytöjä ja teorioita voitaisiin muutenkin hyvin katsella poliittista taustaa vasten, mikä ei kuitenkaan kuulu tämän artikkelin tehtäviin.

Länsimaiset yhteiskunnat ovat sillä tavalla psykologisoituneet ja psykiatristuneet, että ihmiset käyttävät yhä enemmän psykiatrian termejä tarkastellessaan itseään ja läheisiään. Kun ihminen leimautuu skitsofreeniseksi, depressiiviseksi tai hysteeriseksi, tämä automaattisesti tekee hänestä jollakin tapaa huonomman ihmisen. Lisäksi leimaaminen saattaa pitää yllä sairaan roolin mukaista käyttäytymistä ja siten pahentaa tilaa. Samaa ajattelutapaa voidaan soveltaa siihen osaan arktisen hysterian kirjallisuutta, jossa lestadiolaiset leimataan tavalla tai toisella primitiivisiksi, melkein sairaiksi.

Lestadiolaisuus on jatkuvasti tuottanut paljon kirjailijoita. Osa näistä on kuulunut koko ajan liikkeeseen, kuten Antti Hyry, Helvi Kuoppala, Pauli Matikainen, Niilo Rauhala ja Marjatta Säkkinen. Osa taas on irtautunut siitä, kuten Arto Melleri, Lassi Nummi, Kalle Pääatalo, Annamajja Raittila, Hannu Raittila, Leena-Maija Simolin ja Anna-Maija Ylimaula. Arktista hysteriaa tavataan jonkin verran lestadiolaisuudesta irtautuneiden kirjailijoiden teoksissa, kun taas varsinaisten lestadiolaiskirjaili-

joiden tuotannossa sitä ei esiinny. Päinvastoin. Esimerkiksi Pohjanmaan lestadiolaisia pienyhteisöjä kuvannut Antti Hyry kirjoittaa filosofisen tyyneesti ja tunteita etäännyttäen. Lappilainen sairaalapappi Niilo Rauhala puolestaan on kirjoittanut paljon valoisia virsiä Suomen luterilaisen kirkon nykyiseen virsi-kirjaan.

Arktinen hystertia ei ole tavallista saamelaiskirjallisuudessa. Tämä herättää kysymyksen, miksi on näin. Yksi vastaus voisi olla se, että saamelaiset ja lestadiolaiset eivät uskaltaisi käsitellä itseään läheisesti koskevaa aihetta tai että kysymyksessä olisi suorastaan jonkinlainen kuvaustabu, sisäinen kielto. Tämä ei kuitenkaan selitä, miksi arktinen hystertia ylipäätään on niin näkyvä alue Suomen kirjallisuudessa ja miksi arktista hysteriää tavataan kirjailijoilla, jotka eivät ole arktisen kulttuurin välittömässä vaikutuspiirissä. – Tietenkin aiheen suosiota selittää osaltaan se, että aihepiiri liikkuu voimakkaiden tunteiden ja intohimojen alueella. Kysymys on kuitenkin myös muusta.

Kirjallisuustieteelliseltä kannalta olennaista on se, että kirjallisuus ei kuvaa eikä voikaan kuvata todellisuutta sellaisena kuin se on. Realistisinkaan teos ei ole aidosti mimeettinen, todellisuutta jäljittelemään pystyvä. Kaunokirjallisuus on aina aiheensa abstraktia ja välillistä konstruktia.

Kysymys ei ole kuitenkaan vain kirjallisuuden konstruktio-olenteesta.

Varsinkin kertomakirjallisuutta ja siinä esiintyviä kuvauksia kutsutaan mieluusti ”representaatioiksi”. Paitsi että representaatio ei ole kohteensa aito kuva, sillä on kyky vaikuttaa ihmisten tapaan nähdä todellisuus. Kirjallisuus on siinä mielessä vallankäyttöä, indoktrinaatiota. Kun saamelaisuus ja lestadiolaisuus kuvataan valtakulttuurista poikkeaviksi ja kun niitä nostetaan esiin omituisilta ja vierailta näyttäviä piirteitä, ihmisten tapa nähdä saamelaisuus ja lestadiolaisuus muuttuu tiedostamattomasti näiden representaatioiden suuntaan.

Representaatioille on ominaista, että ne kiertävät kulttuurissa. Kirjat syntyvät kirjoista. Tämän näkee hyvin suomalaisissa romaaneissa esiintyvistä lestadiolaisuuden kuvauksista, mutta myös esimerkiksi saarnojen parodioista.

Lopuksi

Paitsi että saamelaisuus ja lestadiolaisuus toimivat suomalaisen valtaväestön eräänlaisena negaationa, yöpuolena, ne ovat suomalaisen yhteiskunnan huomattavia marginaaleja. Tällaisten marginaali-ilmioiden konstruoinnissa ja representoinnissa käytetään yleensä aina etnosentrisiä keinoja. Niin saamelaiset kuin lestadiolaisetkin ovat valtaväestölle ”muita”, joista on syytä erottautua. Omaa identiteettiä tuetaan kuvaamalla toisten kulttuuri valtaväestön kulttuurista poikkeavaksi, primitiiviseksi, omituiseksi ja sairaaksi. Malleja tällaiseen esittämiseen löytyy helposti.

Kuvaamaani erottautumista ja nimenomaan tällaista erottautumisen tapaa saattaa osittain pitää yllä lestadiolaisuudelle ominainen tapa erottautua valtaväestöstä vastaavalla tavalla, korostamalla omaa paremmuuttaan ja oikeassa olemistaan. Viime aikoina myös Suomen saamelaisväestö on korostanut omaa erityistä identiteettiään, ja keskustelua on käyty paljon siitä, ketkä loppujen lopuksi ovat oikeita saamelaisia.

Tässä artikkelissa esittämäni malli voisi selittää myös sitä, miksi arktista hysteriaa esiintyy erityisen paljon pohjoisten seutujen kirjailijoiden teoksissa. Kun eletään alueellisesti lähellä lestadiolaisuutta ja saamelaisuutta, eron tekeminen näihin on erityisen tärkeää oman identiteetin kannalta. Sama koskee kirjailijoita, jotka ovat lähtöisin lestadiolaiskodista mutta jotka ovat sittemmin irrottautuneet liikkeestä; joillekuille tällaisille erottautuminen menneisyydestään kirjallisuuden keinoin tuntuu olevan suorastaan osa välttämätöntä identiteettityötä.

Lähteet

Jac. Ahrenberg: *Hibuliter. Skildringar från Östra Finland*. Borgå: Werner Söderström 1889.

Oiva Arvola: ”Eräitä fragmentteja Timo K. Mukan kirjailijakohtalosta”. – Mirjam Polkunen ja Auli Viikari (toim.): *Suomalaisia kirjailijoita. Kirjailijat kirjailijoista*. Helsinki: Tammi 1982.

R.G. Barry and R.J. Chorley: *Atmosphere, Weather and Climate*. London: Methuen 1971 (1968).

Kaarlo Castrén: *Kiveliön suuri herättäjä Lars Levi Laestadius. Elämäkerta*. 2.p. Helsinki: Otava 1934 (1932).

Carl Edquist: *Huutavan äänen maassa*. Suomensos. Porvoo: WSOY 1927 (1916).

Mircea Eliade: *Shamanism. Archaic techniques of ecstasy*. Transl. from the French by Willard R. Trask. London: Arkana 1988 (1964).

Sigmund Freud: *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Transl. from the German under the General Editorship of James Strachey. In Collaboration with Anna Freud. Assisted by Alix Strachey and Alan Tyson. Volume II (893–1895): Studies on Hysteria by Josef Breuer and Sigmund Freud. London: The Hogarth Press 1978a (1955).

Sigmund Freud: *The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Transl. from the German under the General Editorship of James Strachey. In Collaboration with Anna Freud. Assisted by Alix Strachey and Alan Tyson. Volume VII (1901–1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works. London: The Hogarth Press 1978b (1953).

Sigmund Freud: *Abdistava kulttuurimme*. Suomentanut Erkki Puranen. Jyväskylä: Gummerus 1982 (1948).

Pentti Haanpää: *Taivalvaaran näyttelijä*. Helsinki: SKS 1997 (1938).

Maggie Humm: *The Dictionary of Feminist Theory*. New York, London, Toronto, Sydney and Tokyo: Harvester Wheatsheaf 1989.

Eino Kaila: *Persoonallisuus*. 3.p. Helsinki: Otava 1946 (1934).

Peggy Kamuf: *Fictions of Feminine Desire. Disclosures of Heloise*. Lincoln and London: University of Nebraska Press 1987 (1982).

Annikki Kariniemi: *Riekon valkea siipi. Romaani Lars Levi Laestadiuksesta*. Helsinki: Otava 1967.

Esko I. Kähkönen: *Katekeetat Suomen Lapissa 200 vuotta*. Lapin korkeakoulun kasvatustieteellisiä julkaisuja A. Tieteellisiä tutkimuksia 4. Rovaniemi: Lapin korkeakoulu 1988.

Kai Laitinen: *Metsästä kaupunkiin. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta*. Helsinki: Otava 1984.

I.M. Lewis: *Ecstatic religion. A study of shamanism and spirit possession*. 2.ed. London and New York: Routledge 1989 (1971).

Rosa Liksom: *Yhden yön pysäkki. Novelleja*. 3.p. Helsinki: Weilin & Göös 1988 (1985).

Juliet Mitchell: *Psychoanalysis and Feminism*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1982 (1974).

Erno Paasilinna: *Timo K. Mukka. Legenda jo eläessään*. 3.p. Porvoo – Helsinki: WSOY 1988 (1974).

Paavo Rintala: *Rikas ja köyhä. Romaani Helsingistä ja Oulusta vv. 1951–52*. Otava: Helsinki 1981 (1955).

Lea Rojola: ”Naisen kieli ja hysteria: Maie Meritsin henkilökuva Aino Kallaksen novellissa Lasnamäen valkea laiva”. – Jan Blomstedt, Maarja Löhmus, Eero Tarasti (toim.): *Ajan arvot & sankarit*. Helsinki-Tartto: Kullervo-Synteesi 1995.

Aapeli Saarisalo: *Laestadius. Pohjolan pasuuna*. Porvoo-Helsinki: WSOY 1970.

Marko Tapio: *Arktinen hysteria 1. Vuoden 1939 ensilumi*. Porvoo-Helsinki: WSOY 1970 (1967).